

Sundsvalls Stadshus den 7/ 1888. No 210.

Stenstaden

Två dagar efter branden...

Sundsvall brann midsommaren 1888. Därefter byggdes staden upp i sten. Vad var det för en stad?

Sundsvall grundades 1621. Den första tiden låg den vid Åkroken men flyttades 1648 till nuvarande läge. Nicodemus Tessin d.ä. ritade en stadsplan över området kring östra tjärnen – nuvarande Vängåvan. Ett torg anlades nordost om tjärnen med ett rådhus intill, och en kyrka byggdes vid tjärnens västra strand – ungefär där Stadshuset ligger idag. 1721 blir staden nedbränd av ryssarna. Under 1700-talet börjar sedan staden växa. Hantverkare flyttar till Sundsvall och trävaruhandel och skeppsbyggeri kommer igång. Henrik Olivenbaum driver en yllefabrik mitt i staden. Men 1803 brinner staden ned igen.

En ny stadsplan ritas 1804 för det brunna området. Torget flyttas till nuvarande läge och gatorna får ungefär den sträckning de har idag. Ett rådhus ordnas vid torget. Kyrkan hade 1753 flyttats västerut till nuvarande plats.

Staden kommer så småningom på fötter igen och börjar åter växa. Skeppsbyggeri och trävaruhandel sätter fart. När hamnplanen fyllts upp på 1840-talet öppnar Sundsvalls första nöjespalats Casino där och på 1850-talet kommer G.F. Knaust till Sundsvall. År 1849 startar Sveriges första ångsåg i Tunaby i Skön och snart står ångsågarna på rad längs kusterna kring Sundsvall. Ryktet går om Sundsvall som "Sveriges Klondike" och lycksökare flyttar hit från hela landet. Det närmaste halvsekle blir Sundsvall en av Sveriges främsta handelsstäder. Nu behöver man en bank för att underlätta handeln. År 1864 startar Sundsvalls Enskilda bank. Ett flertal ytterligare banker följer.

Nu var det hög tid att också bygga ett ordentligt rådhus. Flera gånger hade stadens rådhus brunnit ned och man hade länge velat bygga i sten. Eftersom man också behövde festlokaler och hotell med restaurang för stadens representation mm, väljer man att bygga ett stadshus, där även dessa funktioner ingår. Stadshuset står färdigt 1868. Där inryms dessutom både rådhusrätten och polisen, post, telegraf och auktionskammare samt tre banker!

Östra tjärnen hade under 1700-talet fyllts igen mer och mer och nu blivit en dypöl. Marken ägdes av grosshandlare Nils Wikström och änkefru Modin. Markägarna går med på att sälja men staden vill inte betala. Först efter flera år löstes frågan genom att grosshandlare A P Hedberg köpte änkefru Modins del och skänkte den till staden samtidigt som grosshandlare Wikström skänkte sin del. Donationen, kallad "Vängåvan", är daterad i augusti 1873. Den gamla tjärnen omvandlas nu till en vacker park. År 1876 öppnas stadens finaste hotell, Hotell Nord, i hörnet vid Vängåvan.

Vängåvan före 1886, i fonden Hotell Nord, öppnat 1876.

Vid den andra sidan av parken bygger Enskilda banken sitt palats i sten som står färdigt hösten 1886. Då har också Vängåvans park smyckats med en fontän, utformad av stadens dotter Sofia Gisberg, vilken invigts samma år, 1886 – samma dag som det nya Läroverket, nuvarande Hedbergsskolan.

Sundsvall var en metropol och Vängåvan hade blivit något av dess ekonomiska centrum. Staden hade vuxit snabbt och förtätats. Midsommaren 1888 är elden åter lös. Hela centrala stan brinner ned. Av stadshuset, stadens stolthet, som det kostat så mycket möda att bygga, återstod bara ett tomt skal.

Det var en nationell katastrof, Sundsvall var vid den tiden en av landets viktigaste städer. Men med hjälp av försäkringspengar och hjälp utifrån är staden snart på fötter igen. Något större avbrott i handeln blev det knappast.

Att Sundsvall behövde en ny och mer tidsenlig stadsplan hade sedan länge stått klart. Redan på 1870-talet lade man in esplanader genom de nya stadsdelarna för att försköna dem och samtidigt förhindra brandspridning och hade för avsikt att dra en sådan även genom stadens centrum. Men stadsfullmäktige var inte eniga när det gällde planen för själva stadskärnan utan lämnade in två alternativa förslag. Det ena utgick ifrån att man skulle bygga trähus som innan och göra gatorna bredare och kvarteren större på samma sätt som i ytterområdena. Det andra alternativet var att behålla gatunätet oförändrat men bygga husen i sten. Man framförde som argument bland annat att man nyligen investerat stora summor i vatten- och gasledning. Men det verkliga skälet var troligen att industrimännen i Sundsvall ville visa upp en europeisk storstad för sina utländska besökare.

Det blev en stenstad. Gatunätet behölls. Men en bred esplanad som korsade Storgatan drogs som planerat mellan torget och Vängåvan. Ett stort öppet rum skapades därigenom mitt inne i den täta stadskärnan.

Stora torget och Vängåvan med fontänen kring 1900.

De närmaste åren blev staden en stor byggarbetsplats med små provisoriska skjul mellan palatsbyggena. Mycket snart växer det ena ståtliga stenhuset upp efter det andra. Stenstadsarkitekterna hämtades från Stockholm, där de nu började bli färdiga med malmarna. I Sundsvall ville man ha lika vackra hus. Alla söker överträffa varandra, alla vill bygga det största, modernaste och mest påkostade huset och inget är det andra likt. Apotekare Gran byggde ett chockerande modernt hus vid torget, i rött tegel och med höga torn. Nere på fasaden målar arkitekten Gustaf Hermansson små inramade bildmotiv. Sådana fasadmålningar blev mycket populära och återkommer på ett stort antal stenstadshus. Det är modernt att bygga i tegel och sten med färg effekter i fasaden. Men enfärgade putshus, som förut var det vanliga, uppförs alltså, som den religiösa nykterhetsorganisationen Hoppets Härs hotellbyggnad mellan bankhuset och stadshuset, med dess fantasifulle ornament och stora zinkskulpturer upplätrade på taket! De senare är sedan länge borta. Men många stenstadshus har taket utsmyckat med tinnar och torn och smidesräcken.

I Sundsvall växte det ena palatset upp praktfullare än det andra, här en fasaddekor på Bernska huset i hörnet Storgatan – Thulegatan. Sådana figurmålningar var arkitekten Gustaf Hermanssons specialitet och blev mycket populära. Foto Anders Friberg. Bilden något beskuren.

Interiörerna var inte mindre påkostade. Här en takdetalj från spegelsalen på Hotell Knaust. Lokalen är alltså bevarad och tillgänglig för allmänheten.

Interiörerna är inte mindre påkostade. På 1890-talet fanns en utvecklad byggmaterialindustri, som tillverkade både snickerier, stuckaturer, golvplattor och smidesdetaljer i otaliga utformningar, och dekormåleriet blomstrade. I entréer och trapphus finner man praktfulla golv av marmor eller tiles och kraftfulla höga träpaneler. Trappfönstren har blyinfattat färgat eller målat glas, och väggar och tak är ofta prydda med stora målningar. Och inne i lyxvåningarna har salonger och matsalar ofta kvar sina kassettak eller stucktak med inlagda målningar.

Stadshuset restaureras efter branden 1888. Men det blir en omfattande ombyggnad. Stadens administration kräver nu betydligt större lokaler. Rådhusrätten och polisen hörde till de offentliga inrättningarna som också skulle inrymmas där. Restaurang och festlokaler behövdes likaså. Men allt annat, såsom hotell och banker, åkte ut. Ändå blev det ombyggda stadshuset nästan dubbelt så stort som det ursprungliga.

Stadshuset får elektrisk belysning. När det återinvigs hösten 1891 släpps också strömmen på för första gången i Sundsvalls elnät och ljuset tänds. Nu börjar åter en tid av festande och lyxliv i Sundsvall. Den nya stadshussalongen glänste av guld och kristall, som mångfaldigades av de stora speglarna som klädde väggarna. A.F. Knausts stora nya hotell i hörnet av Storgatan och Nybrogatan imponerade inte mindre med sin spegelsal och sin magnifika marmortrappa som vindlar sig uppåt mot ljuset. De tillhörde också de första som fick elektriskt ljus. När Thailands kung Chulalongkorn besökte Sundsvall sommaren 1897 var det på hotell Knaust han valde att inta sin lunch. En fotograf lyckades påpassligt fotografera honom med följe utanför hotellets port.

Snart låg stenpalatsen sida vid sida längs Storgatan och Esplanaden och runt Stora torget och staden sjöd av liv. Det var en hektisk tid och mycket pengar var i omlopp. I hamnen var det liv och rörelse med alla ångbåtar som trafikerade kusten. Mycket folk flyttade till Sundsvall. Stora folkgrupper fick tillgång till ett nöjesliv som de tidigare bara kunnat drömma om. "För hela det övriga Norrland" skrev Ludvig Nordström, "reste sig den tidens Sundsvall som toppen av mänskligt liv, att promenera på dess stolta Storgata var mer värt än att promenera i Kungsträdgården i Stockholm, att tillbringa en kväll på Knaust var ett minne för livet."

I det gamla Sundsvall var det kring hamnen livet kretsade. Längs Sjögatan byggdes de första privata stenhusen. Än idag finns där en obruten rad av hus från Sundsvalls storhetstid.

Idag är den tiden en förgången storhetstid fylld med myter och berättelser. Snart sagt varje hus i de centrala delarna av Stenstaden har sin berättelse och sina människoöden det är förknippat med. Och de allra flesta står kvar och är restaurerade. Sundsvalls stenstad är kulturskyddad såsom riksintresse och många hus är därtill individuellt byggnadsminnesmärkta. På 1960-talet skedde en omfattande kontorisering av stadskärnan och okänsliga inre ombyggnader gjordes på många håll. Under de senaste decennierna har dock allt fler av de gamla praktvåningarna i Sundsvalls stenstad återskapats till attraktiva bostäder med 1890-talssnickerier och kakelugnar.

Sundsvall är och förblir en handels- och nöjesmetropol. Och Stenstaden är och förblir Sundsvalls största sevärdhet.

Inger Söderholm 2010

Källor:

Sundsvalls museums arkiv och Medelpadsarkiv
Foton ur Sundsvalls museums fotosamling

Litteratur:

Nils Ahnlund	Sundsvalls historia, del I-III	Uppsala	1921
J.E. Nilsson	Sundsvalls historia, del V	Sundsvall	1943
Lars-Göran Tedebrand	Sundsvalls historia, del II-III	Sundsvalls Kommun	1997
Ludvig Nordström	Medelpad (Ur Sverige ... av Eigil Schwab)	Bonniers	1937